

نگاهی گذرا به فرهنگ‌های جغرافیایی در ایران

حسین حاتمی نژاد
دانشگاه آزاد اسلامی - مشهد

فرهنگ‌های اصطلاحات جغرافیایی

در آستانه ورود به قرن بیست و یکم، تمدن‌های جهان سریرا در حال تبادل اطلاعات علمی با یکدیگر می‌باشند. گفتگوی علمی تمدن‌های گوناگون و متنوع جهان از طریق توافق بر سر واژه‌هایی است که به صورت علمی و تخصصی مورد استفاده پیروان یک رشته علمی خاص قرار می‌گیرد. دانش جغرافیا با پشتسر گذاشتن چندین نظریه علمی مهم در هر برهه از زمان از واژگان کلیدی ویژه‌ای استفاده کرده است. انتقال مفاهیم و معانی واژگان مورد استفاده در هر نظریه علمی به سراسر گروه‌های جغرافیایی جهان از وظایف دانش‌پژوهان و فرهیختگان جهانی است. بی‌گمان در راستای حفظ فرهنگ ملی بایستی واژگان علمی وارداتی را تا جایی که امکان دارد و منطقی به نظریه رسد به واژگان فارسی تبدیل نمود؛ در زمینه دانش جغرافیا، این مهم از طریق تهیه و تدوین فرهنگ‌های اصطلاحات تخصصی جغرافیایی به عنوان یکی از شایسته‌ترین خدمات فرهنگی امکان‌پذیر است.

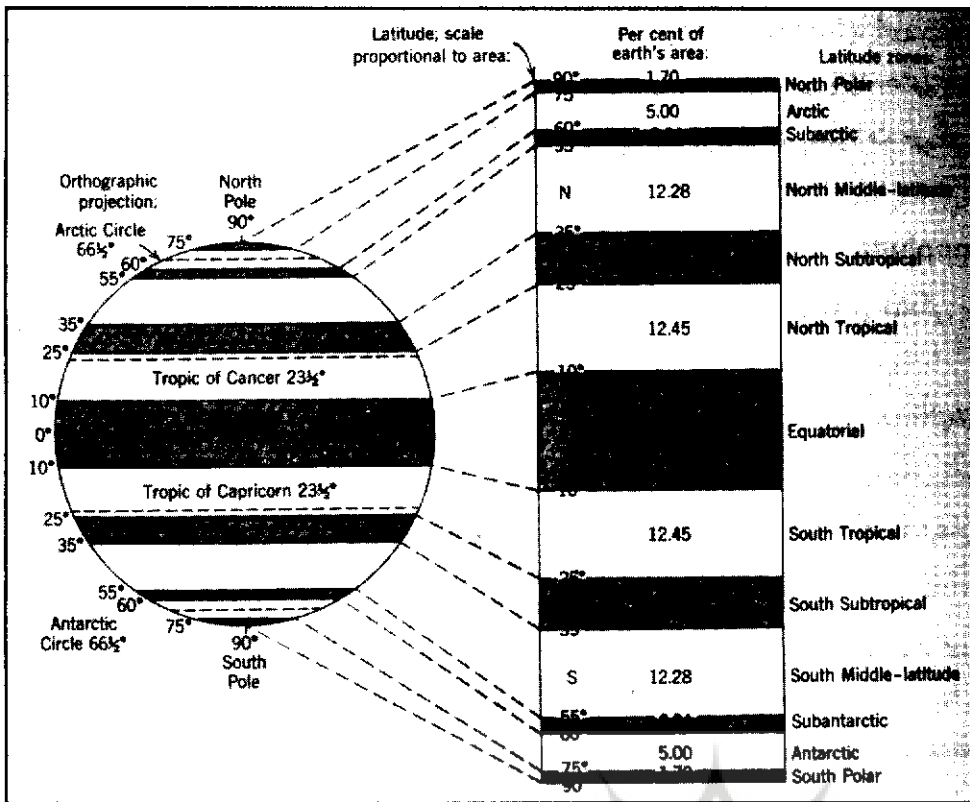
میشل فوکو (۱۹۲۶-۸۴) معتقد بود که تاریخ و انسان‌به گونه‌ای گفتمانی بر ساخته می‌شوند و به عقیده او این تحلیل گفتمانی ماهیتی عام و فراگیر دارد. ساموئل هانتینگتون، استاد علوم سیاسی دانشگاه هاروارد نیز در مقاله‌ای تحت عنوان «فرخورد تمدنها» با اشاره به احتمال نزدیکی یا اتحاد تمدن‌های اسلامی و کنفوسیوس و برخورد آنها با تمدن غرب، مسائلی را عنوان کرده که جنبه هشدار دهنده به جهان غرب دارد. دیدگاه تافلر نه نظر هانتینگتون را - برخورد تمدن غرب با تمدن اسلام و کنفوسیوس - تأیید می‌کند و نه قرابتی با نظریه فوکویاما دارد که غلبه تمدن لیبرال دموکراسی بر سایر تمدن‌ها را پیش‌بینی می‌کند. بلکه تافلر اعتقاد دارد که نوع بشر تاکنون دو موج عظیم را پشت سر گذاشته است؛ هر یک به مقیاس وسیعی باعث مخوف فرهنگ‌ها یا تمدن‌های پیشین شده و شیوه‌هایی از زندگی را جایگزین آنها کرده است که کلا در نظریه‌سنان مجال می‌نمود. موجهایی که تافلر در نظریه خویش مطرح می‌سازد به اختصار عبارتند از:

الف. موج اول: انقلاب کشاورزی که هزار سال طول کشید.
ب. موج دوم: ظهور تمدن صنعتی که ۳۰۰ سال به طول انجامید.

ج. موج سوم: که به زعم تافلر طی چند دهه سست‌تاریخ را طی می‌کند و به کمال می‌رسد. این موج، موجی است که بر جامعه آینده بشر گسترده خواهد شد و با وقوع انقلاب ارتباطی - اطلاعاتی دیگر نخواهد گذارد که زندگی انسان‌ها بر اساس تمدن موج دوم (یعنی هم‌شکلی و یکنواختی و دیوان سالاری و اقتصاد مبتنی بر نیروی عضلانی و خط موتاز) شکل بگیرد و پیش‌برود. تافلر کتاب جدیدش به سوی تمدن جدید را که چهارده سال پس از انتشار کتاب موج سوم انتشار یافته، در تفسیر این کتاب نوشته است. سیمایی که تافلر در کتاب خویش از تمدن قرن بیست و یکم و ویژگی‌های خاص آن ترسیم می‌کند حکایت از این دارد که این تمدن از آمریکا سرچشمه خواهد گرفت؛ البته تافلر در این کتاب اشاره دارد که قدرت آینده آمریکا به صورتی روزافزون از دست نهادهای حکومتی خارج می‌شود و در اختیار مردم عادی و رسانه‌ها - که به طرق الکترونیکی با هم مرتبط هستند - قرار می‌گیرد.^۲ نظریه پردازان فوق به صورت تلویحی استقرار نظام کاپیتالیستی در جهان را مورد تأکید قرار داده‌اند در حالی که معلوم نیست فرآیند «جهانی شدن» Globalization تا چه زمانی ادامه یابد و چه موفقیت‌هایی داشته باشد. ایستوان مزاروش Istvan Meszaros، فیلسوف مجارستانی الاصل، استاد بازنشسته دانشگاه اسکس انگلستان در کتاب جدیدش

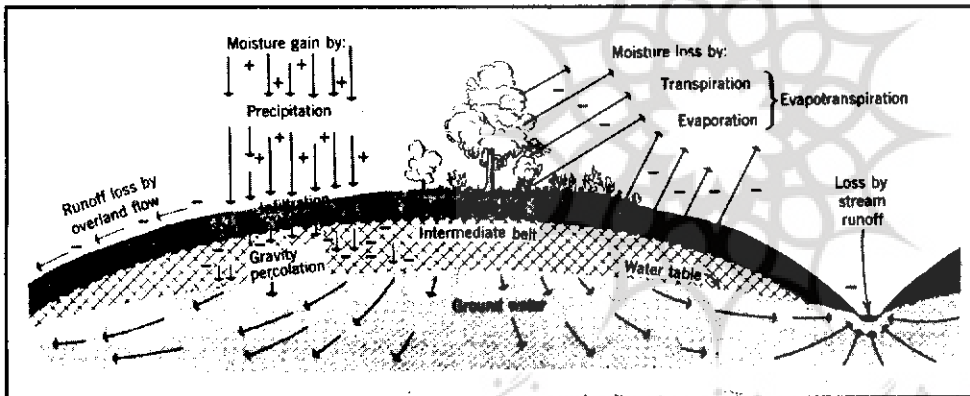
تحت عنوان فراسوی سرمایه Beyond capital که در سال ۱۹۹۵ توسط انتشارات مرلین در لندن انتشار یافته می‌نویسد: «فلاسفه غرب از جان لاک گرفته تا هگل، چگونه فرض خود را بر ابدی بودن و تغییر ناپذیری نظام سرمایه گذاشته بودند. او تمام مجیز گوئی‌های ملت‌سازانه مداحان نظام سرمایه داری از ماتئوس گرفته تا فن هایک را با تبحر و ژرف بینی کم نظیری افشا می‌کند. مزاروش پیامدهای ویرانگر نظام جهانی شده سرمایه را از بیکاری گسترده، مزمن و علاج‌ناپذیر، تا وام‌های کم‌رشدن کشورهای «جهان سوم» از نابودی و تخریب‌پذیری و بی‌امان محیط زیست تا نابودی میلیونی انسانها در اثر گرسنگی و بیماری‌های قابل پیشگیری، از سموم فرهنگی تا ادامه تولید دیوانوار اسلحه اتمی، میکروبی و شیمیایی مورد بررسی دقیق و عالمانه قرار می‌دهد. در نهایت تصریح می‌کند که سر فرورد آوردن در برابر روند جهانی و ویرانگر سرمایه جهانی به راستی راهی جایی نخواهد برد».

به هر تقدیر، نظرات گوناگونی در خصوص آینده فرهنگ جهان وجود دارد که حتی با احتمال وقوع چیرگی فرهنگ‌های غالب بر فرهنگ‌های «سنتی - بومی» بایستی آماده تبادل فرهنگی بود. یکی از راه‌های غلبه یک فرهنگ بر فرهنگ دیگر، بمباران «واژه‌های جدید علمی» است که در قالب زبان‌های بین‌المللی صورت می‌گیرد. یکی از نظریه پردازان معاصر، ولفگانگ زاگس در مقاله‌ای تحت عنوان «جهان واحد» می‌نویسد: «اکنون در جهان حدود ۵۱۰۰ زبان زنده وجود دارد، حدود ۹۹ درصد این زبان‌ها به قاره‌های آسیا، آفریقا آمریکا و حوزه اقیانوس آرام و فقط یک درصد آنها به کشورهای اروپایی تعلق دارند. برای مثال در بجزیره بیش از ۴۰۰ زبان، در هندوستان ۱۶۸۲ زبان و حتی در منطقه کوچک آمریکای مرکزی ۲۶۰ زبان زنده شده است. شمار زیادی از این زبان‌ها به مناطق دور افتاده‌ای مثل دره‌های منزوی، جزایر دور دست و بیابان‌های غیر قابل دسترس منحصر می‌شوند. ولی زبان‌های دیگر کل قاره‌ها را پوشانده و با ایجاد پیوند میان اقوام گوناگون، دنیای وسیع‌تری را به وجود می‌آورند. در مجموع، تعداد زیادی دنیای زبانی کوچک و بزرگ همچون پارچه چهل تکه‌ای کره زمین رافرا گرفته‌اند ولی غلایم زیادی حاکی از آنند که تا یکی دو نسل دیگر تنها حدود یک صد زبان باقی خواهد ماند. زبان‌ها با همان سرعت انواع موجودات زنده در حال زوالند. همان طور که گیاهان و حیوانات از تاریخ طبیعت ناپدید شده و هرگز دوباره پدیدار نمی‌گردند. بازوال زبان‌ها نیز کل فرهنگ‌ها از تاریخ تمدن محو شده هرگز دوباره ظاهر نمی‌شوند. این بدین خاطر است که هر زبان متضمن شیوه خاصی از شناخت طبیعت و انسان، احساس شادی و اندوه و درک معنای رویدادهاست. در زبان‌های فارسی، آلمانی و ژاپنی، نیایش کردن و عشق ورزیدن و خواب دیدن و استدلال نمودن، معانی متفاوتی دارند. درست همان طور که گیاهان و حیوانات خاصی نظام‌های بوم شناختی بزرگ‌را زنده نگاه می‌دارند. زبان‌ها نیز اغلب فرهنگ‌های ظریفی را در طول زمان با خود حمل می‌کنند. وقتی که انواع موجودات زنده نابود می‌شوند، نظام‌های بوم‌شناختی هم نابود می‌شوند و وقتی که زبان‌ها می‌میرند، فرهنگ‌ها نیز می‌میرند. در طول دهه‌های توسعه از سال ۱۹۵۰ به بعد، همراه با زبان‌ها، کل برداشت‌های مربوطه در مورد انسان هم از میان رفته‌اند. با این حال از میان رفتن زبانها از نابودی جهانی فرهنگ‌ها حکایت می‌کند. رادیوهای ترانزیستوری و سریال‌های تلویزیونی خاص، مشاورین کشاورزی و پرستاران، سلطه ساعت و بازار همه دگرگونی بی‌سابقه‌ای را به بار آورده‌اند. چندان تصادفی نیست که تنها یک درصد زبانهای باقیمانده دنیا به اروپا تعلق دارند. از هر نظر

کهنگریم، همگون سازی دنیا در اوج خود می باشد. یک فرهنگ واحد سطح کره زمین را فرا گرفته است. ۵ درچنین وضعیتی برای نجات فرهنگ غنی و ریشه دار «ایران» بایستی تمامی نیروهای فرهیخته علمی باتخصص های مختلف بسیج شوند تا جلوی تهاجم و به عبارتی «شبیخون فرهنگی» غرب را مانع شوند. یکی از طرق دستیابی به گنجینه دانش فعلی بشر که متاسفانه عمدتاً در میان کشورهای غربی قرار گرفته است، فراگیری زبان علمی و دانش فنی است. رشته های علمی چون جغرافیا که دارای قلمرویی وسیع است با انبوهی از واژگان تخصصی گوناگون سر و کار دارد. جهت حفظ استقلال فرهنگی و در چارچوب دانش جغرافیا درک معانی و مفاهیم واژگان تخصصی خارجی و معادل سازی برای آنها از اهمیت زیادی برخوردار است. شایان ذکر است که جریان انتقال واژه های علمی به طور صدر صد یکطرفه و از سوی «شمال به جنوب» نیست؛ چه بسیارند واژه های بومی مناطقی چون هاوایی مانند «آآ» و امثالهم و بسیاری لغات جغرافیایی از سایر نقاط دور افتاده جهان که وارد فرهنگ لغات جغرافیایی جهان شده اند. لذا صدور واژه های فارسی که مبتنی بر پژوهش های میدانی و توانمندی تئوریک جغرافیدانان ایرانی خواهد بود یکی از راه های گفتگوی زبانهاست که اصالت های فرهنگی جامعه ما را به جهانیان می شناساند.

فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی می تواند وظیفه انتقال دو سویه واژگان داخلی و خارجی را انجام دهد. دکتر محمد حسن گنجی در مقدمه فرهنگ جغرافیای عاشوری می نویسد: در کشور ما برخورد جدی با فرهنگ غرب را هم زمان با تاسیس دارالفنون یا حدود ۱۵۰ سال پیش از این دانسته اند. زیرا از طریق آن دارالعلوم بزرگ بود که علوم و فنون جدید به مردم ما معرفی می گردید و در آنجا بود که در سال های اول رشته های مختلف علوم به وسیله استادان خارجی که بیشتر آنان اتریشی بودند با کمک مترجمین تدریس می گردید. از جمله علمی که در دارالفنون تدریس می شد جغرافیا بود که اگر چه در ردیف رشته های اصلی درسی دارالفنون بشمار نیامده بود ولی از لحاظ رابطهای که با فنون نظامی مخصوصاً توپخانه و مهندسی و مساحی داشت تدریس آن ضروری تشخیص داده شده بود. از آنجایی که خدمت معلمین خارجی در دارالفنون نمی توانست همیشگی باشد، مترجمین استادان خارجی به فکر تدوین کتاب درسی افتادند و طولی نکشید که کتاب های متعددی در رشته های مختلف علمی و فنی به زبان فارسی به زیور طبع درآمد و فرزانه گانی مانند میرزا عبدالغفار نجم الدوله (نجم الملک) کتبی در جغرافیای نوشتند و شاگردان خود را با اصطلاحات و افکار علمی و جغرافیایی در قالب ترجمه کتاب های خارجی آشنا ساختند.

گردش آب در طبیعت

نخستین فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی ایران توسط تعدادی از زبده ترین مترجمین آشنا به علم جغرافیا (احمد آرام، صفی اصفیاء، حسین گل گلاب، غلامحسین مصاحب و مصطفی مقربی) در سال ۱۳۳۸ در ۷۸ صفحه به زیور طبع آراسته گردید.

فرهنگ بزرگ گیتاشناسی اثر مهندس عباس جعفری هنوز نتوانسته است واژگان پیشنهادی را در میان جغرافیدانان و دانشجویان جغرافیا اشاعه دهد. همچنین توجه بیش از اندازه به جغرافیای ریاضی که در برخی موارد وارد قلمرو نجوم صرف می شود از ویژگی های این فرهنگ است.

با توجه به گستردگی قلمرو جغرافیایی انسانی و تنوع رشته های فرعی آن، نیاز به داشتن یک فرهنگ اصطلاحات جغرافیای انسانی محسوب است.

تاسیس دارالمعلمین عالی در سال ۱۳۰۷ به دنبال آن دانشگاه تهران در سال ۱۳۱۳ هجری خورشیدی و به وجود آمدن دانشکده های مختلف با دروسی متعدد، ترجمه و تالیف کتب درسی را به صورت ضرورتی اجتناب ناپذیر در آورد. پاره ای نویسندگان کتب درسی در بعضی رشته ها مانند پزشکی، علمی و فنی، ناچار عین اصطلاحات خارجی را در آثار خود به کار بردند. ولی بودند دانشمندانی که برای پیدا کردن برابرهای فارسی برای اصطلاحات خارجی از هیچ کوششی فروگذار نکردند، ولی چون راهنما و ضابطه ای در میان نبود، هر یک به سلیقه شخصی و تسلط خود بر اصول و قواعد زبان فارسی واژه هایی در کتاب های خود آوردند. سال بعد از تاسیس دانشگاه تهران یعنی در سال ۱۳۱۴ فرهنگستان ایران به خاطر جلوگیری از واژه گرفتن بر اساس سلیقه شخصی و حفظ و صیانت زبان فارسی از هجوم واژه های بیگانه به وجود آمد و در

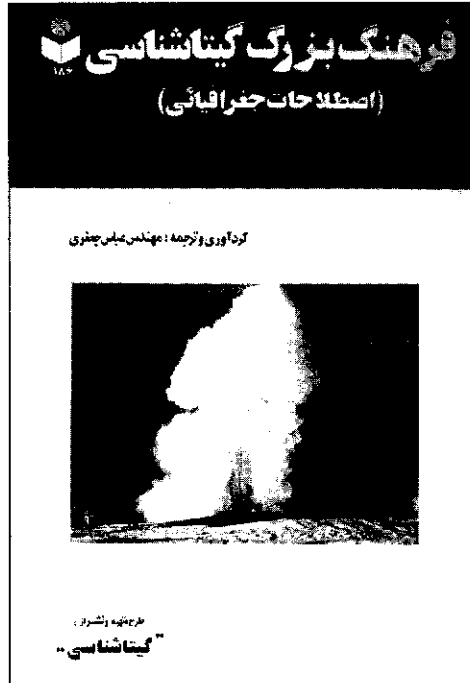
آن کمیسیون خاصی تحت عنوان کمیسیون جغرافیایی واصطلاحات فرهنگی ایجاد گردید که متأسفانه تا سال ۱۳۲۰ که فعالیت فرهنگستان ایران عملاً متوقف شد مجالی برای وضع اصطلاحات جغرافیایی بدست نیاورد. با توسعه مواد درسی در دانشگاه تهران و چاپ کتاب‌های متعدد درسی که تشتت و تنوع محسوسی در به کار بردن اصطلاحات در آنها دیده می‌شد. در سال ۱۳۲۹ انجمن اصطلاحات علمی به منظور ایجاد وحدت در اصطلاحاتی که در کتب درسی دانشگاهی به کار می‌رفت تاسیس گردید. این انجمن نتیجه تحقیقات خود را در دو جلد در سال ۱۳۳۳ به چاپ رساند. در این مجلات کلیه اصطلاحات علمی که در بیشتر از دوست متن درسی دانشگاهی به کار رفته بود، استخراج و تنظیم گردید. ولی چون تا آن زمان تنها یک متن جغرافیایی (جغرافیای عمومی، جلد اول، تالیف دکتر احمد مستوفی، تهران ۱۳۲۹) در چاپخانه دانشگاه تهران به چاپ رسیده بود تعداد واژه‌ها و اصطلاحات جغرافیایی نیز ناچیز بود.^۶

۱. در کشور ما سابقه فرهنگ نویسی تخصصی جغرافیا به ۴۰ سال قبل بر می‌گردد. نخستین فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی ایران توسط تعدادی از زبدمترین مترجمین آشنا به علم جغرافیا (احمد آرام، صفی اصفیاء، حسین گل گلاب، غلامحسین مصاحب و مصطفی مقربی) در سال ۱۳۳۸ در ۷۸ صفحه به زیور طبع آراسته گردید.^۷

بیشتر مؤلفان این کتابچه کوچک منشاء خدمات جاوید در فرهنگ و ادب ایران بوده و شناخته ارباب فضل و دانش هستند و بعد از چاپ این فرهنگ مختصر هم سال‌ها به صورت‌های مختلف در امر مهم تدوین واژه‌ها یا تنظیم فرهنگ‌های مختلف فعالیت داشته‌اند از جمله شادروان غلامحسین مصاحب موفق به چاپ اولین دایره‌المعارف فارسی شده است. مؤلفان دانشمندان در مقدمه فاضلانهای که بر این کتابچه نوشته‌اند بعد از بیان ضرورت‌های میرمی که وجود چنین فرهنگی رایج‌بامی کند متذکر شدند که در تنظیم این واژه نامه جغرافیایی اهم اصطلاحات را مطرح نظر داشته‌اند و باشهامت اعتراف کرده‌اند که اکثر واژه‌ها را خود ساخته‌اند ولی هرگز از قواعد اصلی زبان فارسی منحرف نشده‌اند.

مؤلفین کوشیدند واژه‌هایی را که به همان معنای اصلی در زبان فارسی به کار رفته و به عللی متروک شده‌اند یا آنها همچنین سعی کرده‌اند که واژه‌ها ساده و خوشایند باشند. در فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی مورد نظر مجموعاً حدود ۷۰۰ واژه نو ساخته یا احیا شده به ترتیب الفبایی تنظیم و تفسیر شده و معادل هر یک در زبان انگلیسی به صورت پاورقی همراه واژه ذکر شده‌است. سپس معادل‌های انگلیسی تمام واژه‌ها با ذکر معنای فارسی ولی بدون تفسیر در آخر کتابچه تنظیم شده و با این ترتیب راهنمای بسیار مفید و پر ارزشی برای خوانندگان و مترجمان کتاب‌های جغرافیایی انگلیسی و نیز مؤلفان کتاب‌های جغرافیایی به زبان فارسی فراهم شده است.^۸

در همان زمان‌ها دکتر شاپور گودرزی نژاد ضمن تحقیقاتی که در دوره دکترای جغرافیا انجام می‌داد، یک‌واژه‌نامه جغرافیایی تحت عنوان فرهنگ جغرافیای نوشته دلیبو، جی، مور، چاپ لندن ۱۹۵۶ در دانشگاه تهران از زبان انگلیسی به فارسی برگرداند که متأسفانه هرگز چاپ و منتشر نشد. در سال ۱۳۴۹ فرهنگستان زبان ایران بوجود آمد که در دو سال اول حیات خود دارای هجده گروه در رشته‌های مختلف علمی، فنی و پزشکی از جمله جغرافیا گردید. در این گروه در حدود پنجاه نفر از کارشناسان و متخصصان فن با فرهنگستان زبان ایران همکاری داشتند و با توجه به توانایی بالقوه زبان فارسی و با در نظر گرفتن اصول زبان‌شناسی به امر واژه‌گزینی اهتمام می‌ورزیدند. گروه اصطلاحات جغرافیایی فرهنگستان زبان ایران چندین سال با مشارکت

آقای دکتر محمد حسن گنجی در سازمان جغرافیایی کشور جلسات هفتگی خود را منظمآ تشکیل می‌داد و چندین هزار واژه برگزید و برای نظر خواهی آماده ساخت که سابق آن هم اکنون در آن سازمان بایستی موجود باشد.^۹

۲. دومین فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی در ایران توسط آقای دکتر مهدی مؤمنی نجف آبادی تحت عنوان فرهنگ جغرافیایی در آبان ۱۳۵۹ در قطع وزیری و در ۲۸۴ صفحه در اصفهان به چاپ رسید. نگارنده این‌طور شاهد تلاش‌های بی‌امان این دولت دانشمند جهت تهیه واژگان بوده است. این فرهنگ نسبت به فرهنگ قبلی کاملتر است و تا حد زیادی واژگان جدیدتری را داراست. اختلاف زمانی انتشار دو فرهنگ فوق حدود ۲۱ سال بود که در این مدت گروه‌های جغرافیایی ایران فاقد یک کتاب جامع در خصوص واژه‌های تخصصی بودند و در هر گروه استان فعال‌تر در راستای رفع این نقیصه به تنهایی در قالب انتشار جزوات کم تیراژ تا حدی مشکل کمبود فرهنگ را مرتفع می‌ساختند. برای نمونه در دانشگاه مشهد استاد بزرگ جغرافیای ایران آقای دکتر سیروس سهامی کلاس‌های فوق‌العاده‌ای جهت طرح و آموزش واژگان تخصصی جغرافیا تشکیل داده بودند. واژگان معمول در آن مقطع زمانی (۵۷-۱۳۵۳) بیشتر به زبان فرانسوی بود. در دانشگاه تهران نیز آقای دکتر محمد حسن گنجی دارای جزوهای بودند که واژگان جغرافیایی به زبان انگلیسی را توضیح می‌داد.

۳. سومین فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی توسط آقای مهندس عباس جعفری، جغرافیدان پیش‌کسوت ایران تحت عنوان فرهنگ گیتاشناسی در قطع وزیری و در ۱۶۰ صفحه تهیه گردید و توسط انتشارات گیتاشناسی در سال ۱۳۶۰ چاپ و منتشر گردید. این فرهنگ که از دو فرهنگ قبل جامع‌تر است و از طرفی در تیراژی وسیع در دسترس همگان قرار گرفته به واسطه استقبالی که از آن به عمل آمد چند بار تجدید چاپ شد و نهایتاً در سال ۱۳۶۶ با اصطلاحات و اضافاتی که در طی چهار سال انجام گرفته بود تحت عنوان فرهنگ بزرگ گیتاشناسی (اصطلاحات جغرافیایی) در ۴۰۸ صفحه همراه با عکس‌های رنگی منتشر گردید.^{۱۰} این فرهنگ علیرغم زحمات بسیار ارزشمند مؤلف محترم در جهت معادل سازی هنوز نتوانسته است واژگان پیشنهادی را در میان جغرافیدانان و دانشجویان جغرافیا اشاعه دهد. همچنین توجه‌بیش از اندازه به جغرافیای ریاضی که در

برخی موارد در قلمرو نجوم صرف می‌شود از ویژگی‌های این فرهنگ است. در مقابل محدودیت‌های موجود در خصوص واژه‌گزینی فارسی، این فرهنگ چند ویژگی بسیار مهم و ارزشمند دارد که عبارتند از:

الف - این فرهنگ به صورت واژگان فارسی به فارسی، فارسی به انگلیسی و انگلیسی به فارسی است.

ب - این فرهنگ از چهل منبع فارسی و پنجاه منبع خارجی استفاده کرده است که در میان منابع خارجی فرهنگ‌های جغرافیایی مور Moore و مانکهورز Monkhouse قابل ذکر می‌باشند.

ج - وجود نقشه‌ها، نمودارها و عکس‌های بسیار زیبا بر جاذبه این کتاب افزوده‌اند. افزون بر آن ارائه کار (پرزانت) از نظر قطع، جلد گالینگور و امور زیبایی‌شناسی بسیار مطلوب است.^{۱۱}

در نهایت، هماهنگی میان مؤلف محترم با فرهنگستان ایران جهت انتخاب واژگان صحیح و متداول ضرورت دارد. بررسی واژگان پیشنهادی آقای مهندس جعفری احتیاج به یک مقاله جداگانه دارد.

۴. چهارمین و یکی از پر حجم‌ترین فرهنگ‌های اصطلاحات جغرافیایی در ایران توسط آقای دکتر اسماعیل عاشوری، عضو هیات علمی دانشگاه تحت‌عنوان گزیده‌های از فرهنگ و اصطلاحات جغرافیایی تهیه گردیده و توسط واحد فوق برنامه بخش فرهنگی دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی واقع در تهران در قطع وزیری و در حجم ۱۰۰۰ صفحه متن خالص در سال ۱۳۶۴ به چاپ رسیده است. علاوه بر مقدمه‌های کمیته جغرافیایی دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی و مؤلف محترم، مقدمه آقای دکتر محمد حسن گنجی (پدر جغرافیای نوین ایران) بر اهمیت و ارزش این کتاب افزوده است. گرچه این فرهنگ پنج سال پس از فرهنگ آقای دکتر مؤمنی نجف آبادی منتشر شده است ولی نگارنده این‌طور شاهد تلاش‌های هم‌زمان هر دو پژوهشگر علاقمند و فعال در تهیه واژه‌های جدید و علمی جغرافیا بوده است.

شایان ذکر است که تسلط آقای دکتر عاشوری بر زبان انگلیسی و آشنایی ایشان به زبان‌های فرانسه و آلمانی موجب بر بارتر شدن این فرهنگ گردیده است. از ویژگی‌های این کتاب استفاده از ۲۴۵ منبع خارجی عمدتاً انگلیسی و ندرتاً فرانسوی و ۱۴ منبع فارسی است. مهمترین نقص آن فقدان واژه نامه فارسی است. همچنین کم بودن تعداد عکس‌ها و پائین بودن کیفیت چاپ آنها قابل ذکر است. با توجه به افزایش تعداد دانشجویان جغرافیا طی چهارده سال اخیر (از ۱۳۶۴ تا کنون) و نیاز مبرم آنان به یک فرهنگ جغرافیایی نسبتاً جامع، تجدید چاپ این کتاب ضرورت دارد. بی‌گمان توسعه مرزهای دانش جغرافیا طی سال‌های اخیر به ویژه در زمینه GIS (سیستم اطلاعات جغرافیایی)، CIS (سیستم اطلاعات کارتوگرافی)، GPS (سیستم موقعیت جهانی) و سنجش از دور و غیره موجب گردیده تا لغات و واژگان جدیدی مورد استفاده دانش‌پژوهان قرار گیرد که لازم است در چاپ‌های بعدی به متن موجود اضافه گردد.

دکتر محمد حسن گنجی در مقدمه‌ای بر کتاب فوق می‌نویسد: «شاید بعضی از خوانندگان و استفاده‌کنندگان از فرهنگ حاضر ظاهراً بر عدم تعادلی که در تنظیم مطالب مشاهده می‌شود خرده بگیرند چون دیده‌ام که گاهی در مقابل یک اصطلاح جغرافیایی چند واژه و گاهی یک واژه برابر آمده در حالی که در مورد بعضی اصطلاحات تعریف و تفسیر نسبتاً مفصلی گنجانده شده است و این امر را باید ناشی از اهمیتی دانست که آقای عاشوری با بصیرت برای بعضی از اصطلاحات در نظر گرفته است.»^{۱۲}

۵. پنجمین و یکی از بهترین فرهنگ‌های جغرافیایی ایران کتاب فرهنگ جغرافیا تالیف خانم دکتر پردخت فشارکی،

استاد توانمند و دلسوز جغرافیای ایران است که در سال ۱۳۶۹ از سوی انتشارات امیر کبیر به صورت مصور در قطع وزیری و به حجم ۴۳۷ صفحه منتشر گردیده است. این فرهنگ نیز دارای فهرست‌واژه‌های جغرافیایی به زبان فارسی و منابع و ماخذی باشد. در مقدمه آن مؤلف تصریح نموده است که کتاب اصلی آن فرهنگ جغرافیایی پنگوئن (چاپ‌ششم) نگارش دیلیو، جی، مور (W.G. Moore) می‌باشد. بیشترین واژگان موجود در این کتاب مربوط به جغرافیای طبیعی است. در عین حال تعداد نسبتاً کمتری اصطلاحات و واژه‌های جغرافیای انسانی را نیز شامل می‌گردد. از ویژگی‌های عمده این فرهنگ، ارائه خوب مطالبه تنوع در اشکال و تصاویر است. شاید پرچاینده‌ترین جنبه آن تهیه عکس‌های بسیار زیبایی سیاه و سفید و رنگی روی کاغذ گلاسه توسط خودنگارنده از مناظر طبیعی جهان از گراند کانیون گرفته تا بسیاری پدیده‌های انسانی جالب باشد. شایان ذکر است که توضیح واژگان در این کتاب به صورت دایره‌المعارف است و فرایندهای تشکیل دهنده پدیده‌های جغرافیایی را به خوبی توضیح داده است. استفاده از ۱۸ منبع فارسی برای توضیح متن و دو منبع فارسی برای اشکال، همچنین بهره‌گیری از چندین منبع انگلیسی برای متن و عکس از ویژگی‌های این کار ارزشمند بشمار می‌رود. ۱۳

۶- ششمین فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی ایران تحت عنوان فرهنگ اصطلاحات جغرافیای طبیعی توسط جغرافیدان فعال و موفق ایران آقای دکتر سیاوش شایان گردآوری و ترجمه گردیده است. در این کتاب از ۹ منبع فارسی و ۸ منبع انگلیسی استفاده شده و مبنای تألیف آن، فرهنگ جغرافیایی «لانگمن» چاپ ۱۹۸۵ بوده که مؤلف آن خانم ادوری آن کلارک Audrey N. Clark عضو انجمن جغرافیایی انگلستان و ویراستار جغرافیایی اتحادیه بین‌المللی جغرافیایی است. این فرهنگنامه ارزشمند در ۵۲۸ صفحه و در قطع رقعی از طرف انتشارات مدرسه وابسته به وزارت آموزش و پرورش به‌اس‌زمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی انتشار یافته است. نخستین چاپ آن در سال ۱۳۶۹، دومین چاپ آن در سال ۱۳۷۲ و سومین چاپ آن در سال ۱۳۷۵ صورت گرفته است. مؤلف محترم آن قصد دارد در چاپ‌های بعدی، جدیدترین واژه‌های علمی جغرافیا را به فرهنگ موجود اضافه نماید. تیراژ چاپ‌های اول تا سوم این کتاب نفیس هر کدام ۵۰۰۰ نسخه بوده است. علیرغم انتشار گسترده آن به علت

A Dictionary of

Physical Geography

by: Slavosh Shayan

۱۱۰۰۰ ریال - کد ۷۸۳

جاذبه فراوانش هنوز احتیاج به تجدید چاپ دارد. وجود جداول، عکس‌ها، نمودارها، بلوک دیگرام‌ها، عکس‌های ماهواره‌ای رنگی، نقشه‌های رنگی و ضمائم بسیار ارزشمندی در خصوص جدول تبدیل مقیاسات، نقشه تقسیم بندی آب و هوای جهان از «کوپن - کیگر»، نقشه‌های رنگی گروه‌های عمده خاک و پوشش گیاهی، اشکال ناهمواری‌های جهان، نقشه رنگی ریزش‌های جوی و فشار جوی، علائم ایستگاه هواشناسی، شبکه‌های ساعتی جهان بر جاذبه این مجموعه کم نظیر افزوده است. ۱۴ تعدادی اغلاط چاپی و لغزش‌های معلودی نیز به چشم می‌خورد که بایستی در چاپ‌های بعدی مرتفع گردند.

۷- هفتمین و جدیدترین فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی توسط آقای دکتر یزین رحمانی عضو هیات علمی گروه جغرافیای دانشکده شهید بهشتی تحت عنوان فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی (طبیعی و طبیعی) به صورت انگلیسی - فارسی و فارسی - انگلیسی تهیه گردیده و توسط انتشارات علوی در ۲۰۱ صفحه و در قطع وزیری به چاپ رسیده است. نخستین چاپ آن در سال ۱۳۷۴ در تیراژ ۱۰۰۰ نسخه صورت گرفته است. این کتاب تجدید چاپ نیز گردیده و مورد استقبال دانشجویان جغرافیا قرار دارد. تسلط مؤلف محترم به زبان‌های فرانسه و انگلیسی پرغنی این کتاب افزوده است. وی در پیشگفتار، مهمترین ویژگی‌های این فرهنگ را چنین برمی‌شمارد:

- این مجموعه هر چند که نام فرهنگ جغرافیایی را بر خود دارد ولی با آنچه که تاکنون به عنوان فرهنگ جغرافیایی به بازار کتاب ایران عرضه شده است متفاوت است.
- تلاش شده است اصطلاحات و عباراتی مطرح گردد که دارای بیشترین کاربرد در ترجمه متون انگلیسی جغرافیایی برای دانشجویان بوده است و در نتیجه از ذکر آن دسته از اصطلاحاتی که دانشجو به قدرت یا ابتهاز خورد می‌کند پرهیز شده است.
- در بیان و توضیح مفهوم اصطلاحات عمدتاً به آن دسته از آنها توجه شده است که گمان رفته برای استفاده‌کننده همراه با ابهام و ناشناختی است و بدین ترتیب حساسیتی برای توضیح دادن یکایک عبارات به صورت مشروح وجود نداشته است.
- با عنایت به بالا بودن هزینه نهایی انتشار کتاب در هر چه مختصر بودن توضیحات بود در عین حال جامع و درسا بودن آنها دقت فراوان شده است.
- همواره به این موضوع اساسی توجه شده است که در

اصطلاحاتی که در ادبیات جغرافیایی ایران جای خود را باز نمودند دخالتی صورت نپذیرد و به عبارتی نوآوری اعمال نگردد مگر در شرایطی که اصطلاح جغرافیایی نو بوده و یا معادل موجود فارسی آن با واقعیت عبارت اصلی فاصله غیر قابل اغماض داشته است.

- بخش دوم کتاب نیز به معادلات فارسی به انگلیسی باز هم به صورتی فشرده اختصاص داده شده و این بار تنظیم مطالب در مسیر هر چه کم کردن حجم صفحات انجام گرفته است.

- سعی شده است متضادها نیز در مقابل اصطلاحات قرار گیرد تا از این طریق تداعی عبارات در خاطر سپردن آنها به خواننده یاری دهد.

- در مراحل تکمیل این مجموعه، به این موضوع توجه خواهد شد که منابع اصلی معادل‌های فارسی کبیر برای اولین بار در آنها به کار گرفته شده است اشاره شود. هر چند که بسیاری از معادل‌ها در گذشته و به وسیله استادان معظم جغرافیا در دهه‌های قبل عنوان شده و ذکر دقیق منبع و مشخص مورد نظر چندان آسان نیست.

- از کتاب (Longman Dictionary of Geography) ۱۹۸۹ به عنوان یک منبع مفید برای تعریف و توجیه برخی از واژه‌ها بهره گرفته شده است. ۱۵

در نهایت ذکر این نکته ضروری به نظر می‌رسد که در راستای ارتقاء کیفیت این اثر بایستی تعدادی نقشه، نمودار، بلوک دیگرام، عکس و توضیح بیشتر واژه‌ها، اضافه گردد تا از حالت لغت نامهای به حالت فرهنگ‌نامه‌ای تبدیل گردد.

در سال ۱۳۷۷ نگارنده این مسطور، توسط استاد محترم آقای دکتر محمد حسن گنجی، بزرگ مرد دلسوز دانش جغرافیای ایران، به مرکز نشر دانشگاهی معرفی گردید تا برای تهیه واژگان جغرافیایی (طبیعی - انسانی) همکاری نماید. طی یکسال اخیر حدوداً ۲۴۰۰ واژه جغرافیایی تعریف گردیده است و هم‌اکنون آخرین مراحل ویرایش ادبی را در آن مرکز می‌گذرانند. یکی از ویژگی‌های این واژگان آن است که آخرین واژه‌های جدید در شاخه‌های تازه‌تاسیس جغرافیا مانند GIS, CIS, GPS و غیره را تا حد امکان شامل می‌شود. برای تهیه واژگان مورد نظر مرکز نشر دانشگاهی، کلیه کتاب‌های آموزش جغرافیا در مقاطع ابتدایی، راهنمایی، دبیرستان و دانشگاه مورد بررسی و واژه‌گزینی قرار گرفت. همچنین از فرهنگ‌های اصطلاحات جغرافیایی به زبان انگلیسی نیز استفاده گردید. فرهنگ‌های مور، ماتکوز، مایکل ویدریک، جان اسمال و رونالد جانستون و چند منبع دیگر مهمترین منابع خارجی را تشکیل می‌دادند. همچنین دیکشنری‌های آکسفورد و بستو و راندم هاوز نیز مورد استفاده قرار گرفتند. از میان فرهنگ‌های فارسی نیز بیش از همه از فرهنگ اصطلاحات جغرافیای طبیعی کتاب ارزشمند و جامع اندیشمند محترم آقای دکتر سیاوش شایان و همچنین از فرهنگ بزرگ گیتاشناسی اثر ماندگار آقای مهندس عباس جعفری استفاده گردید. واژگان نسبتاً زیادی نیز به صورت پیشنهادی ارائه گردیده است که معادل‌های مناسبی در برابر واژگان همتای خارجی به شمار می‌روند. گرچه سیاست علمی مرکز نشر دانشگاهی استفاده از واژگانی است که عمومیت دارد و در مقابل واژگان نوظهور جانب احتیاط را رعایت می‌کند. از محدودیت‌های مجموعه «واژگان جغرافیایی» مورد نظر مرکز نشر دانشگاهی کمبود عکس و نمودار خواهد بود همچنین بسیاری از توضیحات علمی یا حذف شده‌اند و یا آنچنان خلاصه گردیده‌اند که ممکن است در مقایسه با فرهنگ‌های موجود مانند فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی خانم دکتر پریدخت فشارکی بسیار مختصر به نظر برسد. خلاصه‌نویسی و عدم استفاده از تکنیک‌های نمایشی به این دلیل است که «واژگان جغرافیایی» مرکز نشر دانشگاهی به

برای کتاب در دست تألیف
«واژگان جغرافیایی»
مرکز نشر دانشگاهی طی یکسال اخیر
حدوداً ۲۴۰۰ واژه جغرافیایی
تعریف گردیده است
و هم‌اینک آخرین مراحل ویرایش ادبی
را در آن مرکز می‌گذرانند.

یکی از راه‌های غلبه
یک فرهنگ بر فرهنگ دیگر،
بمباران «واژه‌های جدید علمی» است
که در قالب زبان‌های بین‌المللی
صورت می‌گیرد

صورت فرهنگ لغات است و جنبه دایره‌المعارفی ندارد. شایان ذکر است که این مرکز دقت زیادی را در خلاصه نویسی مبذول می‌دارد و سعی آن بر ارائه مطلب در حداقل حجم و حداکثر محتوای تخصصی می‌باشد. آقای مهندس کافی و سرکار خانم صادقی از مسئولان و متخصصان این مرکز با حوصله فراوان تک تک واژه‌های تخصصی جغرافیا را مورد بررسی و کند و کاو قرار می‌دهند و در بسیاری از موارد کمک‌های شایان توجهی به این نگارنده نموده‌اند.

نکته قابل توجه این است که بیشتر فرهنگ‌های اصطلاحات جغرافیایی ایران تاکید عمده‌ای بر جغرافیای طبیعی داشته‌اند که در جای خود ارزشمند است. اما با توجه به گستردگی قلمرو جغرافیای انسانی و تنوع رشته‌های فرعی آن، نیاز به داشتن یک فرهنگ اصطلاحات جغرافیای انسانی محسوس است. یکی از جامع‌ترین و جدیدترین فرهنگ‌های انگلیسی زبان اثر پروفسور رونالد جانستون و همکارانش تحت عنوان فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی انسانی *The Dictionary of Human Geography* است که توسط موسسه انتشاراتی بلک ول Blackwell در انگلستان در سال ۱۹۹۴ میلادی منتشر شده است.^{۱۶}

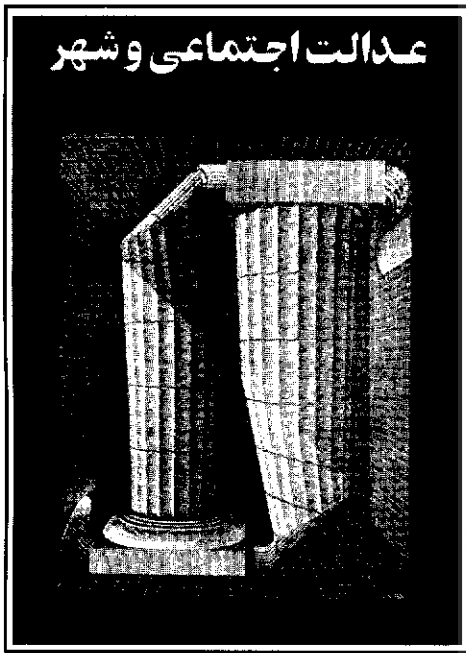
این فرهنگ، واژگان متداول در بحث‌های جغرافیایی انسانی را به صورت دایره‌المعارفی توضیح داده است. تعدادی از واژه‌های آن توسط این نگارنده ترجمه و جهت درج در «واژگان مرکز نشر دانشگاهی» معرفی گردید که به علت عدم رواج و عمومیت آنها در بین متون جغرافیایی ایران مورد استقبال قرار نگرفت. لذا تصمیم بر آن است که در اولین فرصت این مجموعه ارزشمند که حاصل عمری پرثمر از استاد محترم رونالد جانستون است، ترجمه و در اختیار علاقمندان قرار گیرد.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- ولنگانگ زاگس: نگاهی نو به مفاهیم توسعه، ترجمه دکتر فریده فرهی، وحید بزرگی، نشر مرکز، تهران چاپ اول ۱۳۷۷، ص (۱) از مقدمه مترجمان.
- ۲- علیرضا قدیری: نگاهی به یک کتاب «به سوی تمدن جدید» تألیف الوین تافلر و هایدی تافلر ترجمه محمد رضا جعفری، مندرج در ماهنامه فرهنگی، آموزشی، پژوهشی و علمی مرکز آموزش مدیریت دولتی خراسان، «مدر» سال اول، شماره دوم، اسفند ۱۳۷۷ و فروردین ۱۳۷۸ ص (۸).
- ۳- همانجا
- ۴- ایستوان مزاروش: سرمایه داری نظامی که آینده ندارد. ترجمه مرضی محیط، مجله فرهنگ توسعه، سال ششم، انتشار بهمن ۱۳۷۶ ص (۲۴ تا ۲۹).
- ۵- ولنگانگ زاگس: نگاهی نو... ص ۹۷
- ۶- اسماعیل عاشوری: گزیده‌ای از فرهنگ و اصطلاحات جغرافیایی، جهاد دانشگاهی ۱۳۶۴.
- ۷- طاهر حدیثی: آشنایی با کتب مرجع جغرافیا، مجله رشد آموزش جغرافیا، شماره (۱۶) زمستان ۱۳۶۷.
- ۸- دکتر محمد حسن گنجی: جغرافیا در ایران از دارالفنون تا انقلاب اسلامی، موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، چاپ اول خرداد ۱۳۶۷، (ص ۲۷۰).
- ۹- دکتر محمد حسن گنجی: در مقدمه‌ای بر «گزیده‌ای از فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی» اسماعیل عاشوری.
- ۱۰- طاهر حدیثی: همان منبع (مجله رشد ۱۶).
- ۱۱- عباس جعفری: فرهنگ بزرگ گیتاشناسی (اصطلاحات جغرافیایی) انتشارات گیتاشناسی، تهران، چاپ اول خرداد ۱۳۶۶.
- ۱۲- اسماعیل عاشوری: همان منبع پیش گفته.
- ۱۳- دکتر پریدخت فشارکی: تعریف و توصیف اصطلاحات جغرافیای طبیعی و اصطلاحات متداول در جغرافیا، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۹.
- ۱۴- دکتر سیاوش شایان: فرهنگ اصطلاحات جغرافیای طبیعی، انتشارات مدرسه تهران، چاپ دوم پائیز ۱۳۷۳.
- ۱۵- دکتر بیژن رحمانی: فرهنگ اصطلاحات برگزیده جغرافیایی (انسانی و طبیعی)، انتشارات علوی، تهران، چاپ اول ۱۳۷۴.

دیوید هاروی را می‌توان برجسته‌ترین جغرافیدان سنت‌شکن نیمه دوم قرن بیستم خواند. هاروی با اعتقاد بر اینکه نحوه نگرش فیزیکی صرف از سوی معماران و شهرسازان و همچنین طرح مسائل اجتماعی به وسیله جامعه‌شناسان و اقتصاددانان بدون طرح مسائل مربوط به فضا راهگشای طراحی و هدایت شهرنشینی نمی‌باشد رابطه میان فرآیندهای اجتماعی و اشکال فیزیکی و کالبدی را مورد بررسی قرار داد و در جستجوی زبان مشترکی میان نحوه نگرش فیزیکی و نگرش اجتماعی برآمد. هاروی در اثر ارزشمند خود عدالت اجتماعی و شهر وابستگی بین فرم‌های فضایی و فرآیندهای اجتماعی را به عنوان یک ضرورت جغرافیایی مطرح کرد و در همه آثار خود در تحلیل فرم‌های فضایی فرآیندهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی را دخالت داد.

● ناهید فلاحیان

■ عدالت اجتماعی و شهر

Social Justice and the city

تألیف: دیوید هاروی David Harvey

ترجمه: فرخ حسامیان، محمدرضا حائری، بهروز منادی زاده

ناشر: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری (وابسته به شهرداری تهران) تهران، چاپ اول، ۱۳۷۶.

عدالت اجتماعی و شهر

در چند دهه اخیر جغرافیا نیز همچون دیگر شاخه‌های علوم اجتماعی شاهد درگیری جریان‌های فکری کم و بیش شناخته شده‌ای بوده است که از آن میان می‌توان از جریان مثبت‌گرا (پوزیتیویستی) جریان رفتارگرا (بیهیوریستی) و جریان رادیکال (مارکسیستی) یاد کرد.^۱

پوزیتیویسم منطقی به مدت نسبتاً طولانی همه شاخه‌های جغرافیا بویژه جغرافیای شهری را تحت تأثیر قرار داد.

جریان مثبت‌گرا گردآورنده جغرافیای مدل‌ها از فن‌توان تا لوتنس است. این جریان فضا را عرصه انتظام قوانینی می‌داند که کافی است به کشف آن نائل آید. موضوع اصلی فرضیه‌های این جریان، روشن کردن اصول بنیادین سازماندهی فضا است و این عالی‌ترین نمونه از جغرافیای قانون‌یاب است. جغرافیایی که با اتکاء به روشی قیاسی بر آن است تا قوانین حاکم بر فضا را به صورتی شایسته دریابد. نظریه مکان مرکزی، استفاده از زمین تونن، فضای همگون، رفتارهای مربوط به کمترین حد تلاش، تحقق حداقل هزینه و دستیابی به